

Key words: *information and communication technology, self-study work of a class, Business English, the students of economic specialties, English Business meeting.*

УДК 378.015.31:316.42 (371.133)

Ю. С. Бушнєв

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ НА БАЗІ КОЗАЦЬКИХ КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Проблема формування громадянської позиції є предметом розгляду широкого кола гуманітарних наук, зокрема філософії, соціології, педагогіки, психології, які в центр своєї уваги ставлять людину, розвиток її здатності до свідомого вибору власної життєвої позиції. У статті розглянуто науково-теоретичне підґрунтя проблеми формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загальноосвітнього навчального закладу. У контексті досліджуваної проблеми проаналізовано поняття «громадянськість» та «громадянська позиція» на сучасному етапі розвитку суспільства та розкрито педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх учителів педагогічного коледжу у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: *громадянськість, громадянська позиція, патріотизм, формування громадянської позиції, педагогічна практика, козацька педагогіка, козацькі класи.*

Постановка проблеми. Реалії сучасного життя в Україні в умовах становлення громадянського суспільства поставили перед освітою важливе завдання – на основі наукових знань і вмінь сформувати в нового покоління громадянські якості, які допоможуть особистості виконувати різноманітні функції та ролі у сферах сімейно-побутових, міжнаціональних і міжособистісних відносин, знаходити способи самореалізації на різних етапах життєвого шляху. Результати наукового пошуку дають підстави стверджувати, що педагогічна практика студентів є однією з найважливіших складових процесу формування громадянської позиції в майбутніх учителів у вищому навчальному закладі; сполучною ланкою між теоретичним навчанням і майбутньою професійною діяльністю, кінцевим етапом практичної підготовки. Педагогічна практика є формою професійного навчання у вузі, що базується на фахових знаннях, орієнтується на певний теоретичний фундамент, забезпечуючи практичне пізнання закономірностей і принципів педагогічної діяльності, засвоєння засобів її організації. Її результатом є не лише отримання й поглиблення знань, засвоєння окремих професійних умінь, але й формування особистості майбутніх учителів, зміна їх внутрішнього світу, психології поведінки, розроблення основ

громадянськості. Тому, одним із завдань вищого навчального закладу є формування громадянської позиції в майбутніх учителів у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загальноосвітнього навчального закладу.

Вважаємо, що формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загальноосвітнього навчального закладу – єдиний, цілеспрямований процес формування особистості громадянина-партіота та професіонала. Крім того, інтерес до формування громадянської позиції в позанавчальній діяльності зумовлений проблемами побудови демократичної, правової держави, громадянського суспільства. Першочерговим завданням у країні та в освіті стало виховання особистості громадянина, здатного побудувати таку державу й суспільство, який володіє високим рівнем світоглядної, політичної, правової та духовної культури, здатного до соціалізації, поважаючого історико-культурну спадщину свого народу.

Аналіз актуальних досліджень. В українській педагогічній науці вченими досліджується проблема громадянського виховання особистості, зокрема: філософсько-методологічні аспекти (І. Зязюн, В. Кремень, Г. Филипчук, К. Чорна та ін.); психолого-педагогічні основи громадянського виховання (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук та ін.); громадянські цінності сучасного українського виховання (О. Вишневський, С. Золотухіна, П. Кендзьор, Ю. Руденко, В. Струманський, О. Сухомлинська та ін.); особливості виховання громадянськості як інтегративної якості (Т. Гребеник, О. Козлова, О. Косарева, Л. Крицька, Н. Чернуха, К. Чорна та ін.); українознавчий (народознавчий) контекст виховання громадянина (П. Ігнатенко, Л. Токар, Т. Усатенко та ін.); керівництво громадянським вихованням студентів (О. Козлова, Т. Гребеник та ін.); утвердження національної ідеї в теорії та практиці виховання (Б. Ступарик, М. Чепіль, К. Чорна та ін.).

Проте нами не виявлено досліджень, у яких визначено й науково обґрунтовано психолого-педагогічні умови, що забезпечують успішне формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загальноосвітнього навчального закладу.

Мета статті – здійснити аналіз поняття «громадянська позиція» майбутніх учителів на сучасному етапі розвитку суспільства та розкрити педагогічні умови формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Незаперечним є те, що модернізація українського соціокультурного простору у XXI столітті відбилася на всіх сферах життєдіяльності. Перехід до громадянського суспільства позначив низку питань, у тому числі й виховання громадянськості в умовах оновленої України. Досягнення цього результату передбачає не тільки засвоєння навчальних соціальних навичок і практичних умінь, що забезпечують соціальну адаптацію та мобільність випускників до умов мінливого соціуму, але й громадянську позицію молоді, здатність до швидкої зміни соціальних ролей, можливість активної та творчої участі в соціальному процесі. Базовим поняттям для визначення сутності терміну «громадянська позиція» є життєва позиція. Її можна схарактеризувати як діяльну реакцію на оточуючий світ у всіх його проявах. Позиція – це сукупність конкретно визначених дій, своєрідних відповідей на певний чинник.

Таким чином, ми погоджуємося з думкою М. Д. Арцишевської, що життєва позиція – це стале, узагальнене духовно-практичне ставлення людини до навколишньої дійсності та самої себе, яке характеризується певною мірою активності, спрямованістю, оціночним забарвленням тощо, виявляється в різних формах людської життєдіяльності, об'єднуючи їх у єдине ціле» [1, 176]. Як бачимо, оцінювати життєву позицію можна за сукупністю відношень і реакцій та рівнем їх вираженості на три основні компоненти: саму людину (внутрішнє «Я»), природне та предметне оточення й суспільство (соціальна складова). Зазначимо, що громадянська позиція розуміється як складова соціальної позиції, яка стосується громадянських характеристик кожної конкретної особи. До них можна віднести: патріотичну самосвідомість, громадянську відповідальність і мужність, суспільну ініціативність та активність, готовність працювати на благо Батьківщини, захищати її, підносити міжнародний авторитет; повагу до Конституції та законів Української держави, дотримання прийнятих у ній правових і звичаєвих норм; досконале знання державної мови, постійну турботу про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту; повагу до батьків, до традицій та історії рідного народу, усвідомлення власної належності до нього, як його представника, спадкоємця й наступника; дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію; фізичну досконалість, моральну чистоту, високу художньо-естетичну вихованість; гуманність, толерантність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв інших народностей, високу культуру міжнаціонального й міжетнічного спілкування [4, 6].

Цікавою є думка М. І. Бабкіної та П. Р. Ігнатенко, що основи громадянськості потрібно подавати вже дошкільнятам і дітям молодшого шкільного віку, проте значний розвиток громадянської позиції відбувається у процесі становлення студентів як майбутніх учителів [2; 4]. Зазначимо, що саме студенти починають не лише запам'ятовувати основні положення, але й аналізувати та осмислено застосовувати отримані знання, відповідно й адекватно реагувати, свідомо вибирати діяльнісну модель поведінки. Виникає гостра потреба в самовираженні та самореалізації особистості, але відсутність достатнього запасу знань і навичок, власного досвіду змушують звертатися до інформації, яка надходить ззовні. На студентську свідомість тиснуть різноманітні й не завжди позитивні зовнішні фактори впливу: сім'я, школа, суспільні та громадські інститути, вулиця, ЗМІ, Інтернет тощо. Тому дуже важливо не пропустити цей момент становлення особистості й застосувати правильні та ефективні методи виховання активного громадянина. Тобто, знайти способи формування активної громадянської позиції в майбутніх учителів.

Українська дослідниця А. Г. Сігова, на основі аналізу наукової літератури й узагальнення результатів, виявила сукупність педагогічних умов, що впливають на ефективність формування громадянської позиції особистості студента [8, 13–14]:

- спрямованість на реалізацію принципу особистісно-якісного підходу в навчально-виховний процес вищого навчального закладу;
- відновлення єдності громадянської, професійної та особистісної позицій, розкриття їхнього органічного взаємозв'язку;
- включення в навчальний процес різноманітних форм роботи з майбутніми вчителями за умови насичення цих форм роботи цікавими завданнями, поглиблення проблемного поля обговорюваних питань, залучення самих студентів до їх організації;
- підвищення рівня ознайомленості викладачів (насамперед – кураторів студентських груп), студентів із різноманітними формами студентського самоврядування, впровадження елементів самоврядування в життя академічних груп, факультетів, ВНЗ у цілому;
- необхідність включення в систему виховної роботи ВНЗ заходів, тематика яких пов'язана з принципами побудови демократичного суспільства, його правовими основами, роллю закону в державі й у житті людини;
- розкриття перед майбутніми вчителями взаємозв'язку соціальної та державної складових їх майбутньої професійної діяльності, безпосередньої залежності ступеня інтеграції в громадські зв'язки й відносини від якості їхньої професійної підготовки;

- підвищення рівня ознайомлення студентів зі змістом громадянських якостей, що описують відносини людини із суспільством, формування потреби особистості у виявленні сутності цих відносин.

Незаперечним є факт, що реалізація окреслених педагогічних умов у процесі педагогічної практики формує активну громадянську позицію майбутніх учителів. Зазначимо, що тим самим забезпечується включення практикантів у професійно-практичну діяльність, що відповідає завданням якісної фахової підготовки.

У педагогічному словнику практику визначено як зумовлену специфікою соціального буття цілеспрямовану, чуттєво-предметну діяльність людей, змістом якої є перетворення природи й суспільства, специфічно людську форму життєдіяльності, спосіб буття людини у світі [2, 268]. Відповідно до «Положення про проведення практики студентами вищих навчальних закладів» метою практики є формування у студентів на базі знань, одержаних у ВНЗ, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності [9].

Педагогічну практику студентів С. У. Гончаренко розуміє як спосіб вивчення навчально-виховного процесу на основі безпосередньої участі в ньому практикантів. На думку вченого, мета педагогічної практики – «виробити у студентів уміння й навички, необхідні в майбутній педагогічній діяльності, закріпити теоретичні знання, застосувати їх у педагогічній практиці» [3, 268].

На наш погляд, слушною є думка О. А. Коник про педагогічну практику як особливий вид навчальної діяльності, суб'єктом якої є студент у сукупності його індивідуальних якостей, а результатом – якісне перетворення особистості майбутнього вчителя й формування основ і передумов його індивідуального стилю майбутньої професійної діяльності [6]. Кінцевий результат педагогічної практики вбачаємо у формуванні компетентного педагога, який готовий до теоретичного та практичного розв'язання професійних завдань, досягнення високих результатів у педагогічній діяльності, реалізуючись у ній і особистісно, і професійно.

Зазначимо, що активна громадянська позиція майбутніх учителів формується під час взаємодії із соціальним середовищем. Значний вплив на становлення особистості студента мають, так звані, позанавчальні соціальні утворення: компанії друзів, молодіжні субкультури, спортивні клуби й секції, різноманітні гуртки, громадські організації, релігійні громади тощо. Оскільки

більшість майбутніх учителів прагнуть реалізувати себе як незалежна особистість, то саме неформальна форма взаємодії є найбільш результативною для виховання даної вікової групи. Розглянемо можливість та ефективність формування активної громадянської позиції майбутніх учителів у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загально-освітнього навчального закладу. Окремо варто зупинитися на проблемі використання культурно-освітніх і виховних традицій українського козацтва.

Ми погоджуємося з думкою, що козацька педагогіка – це частина народної педагогіки, яка формувала в молоді вірність Батьківщині, виховувала лицаря-козака, мужнього громадянина й захисника рідного краю. Основні завдання, які ставили перед собою козаки-наставники, – готувати фізично загартованих, мужніх воїнів; формувати український національний характер і світогляд, високі лицарські якості, пошану до батьків, людей старшого віку, милосердя [6; 7].

До змісту формування громадянської позиції майбутніх учителів у процесі педагогічної практики на базі козацьких класів загальноосвітнього навчального закладу, передусім, можна віднести – поширення знань про національно-виховний рух, вивчення фольклорних джерел, історичних документів про козацький рух; вивчення біографій, історії життя видатних керівників козацтва від його зародження до зміцнення в епоху Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи; дослідження й відродження військово-спортивного мистецтва, козацьких традицій і обрядів, промислів; вивчення й дослідження козацьких пісень, балад, легенд, фольклору про козаків; вивчення знань козаків про народну медицину, астрономію, агрономію, кулінарію.

Окрім того, студентам, які із захопленням займаються різними видами єдиноборства, цікаво знати, що в українського козацтва існувала цілісна система мистецтва єдиноборства. При цьому варто зазначити, що існувало кілька таких систем, одна з яких була покладена в основу танцю гопака.

Підкреслимо, що справедливим є твердження, що на сьогодні немає достатньої кількості спеціалістів із козацьких єдиноборств, тому розвиток козацьких мистецьких традицій лірників, кобзарів, танцюристів, а також майстрів козацьких ремесел і промислів – гончарства, бондарства, верхової їзди залишає широкі можливості для творчого пошуку. У зв'язку з цим доцільним вважається проведення фестивалів козацької пісні й танцю, найрізноманітніших змагань із козацьких видів спорту (стрільба з лука, плавання, володіння шаблею, верхова їзда, подолання природних перешкод, орієнтація на місцевості).

Осмислюючи проблему виховання молоді на традиціях українського козацтва, не можна обминути увагою питання участі дівчат у діяльності козацьких гуртків та об'єднань [7]. На нашу думку, зарахування їх до козацьких гуртків, куренів знецінює саму ідею козацтва, оскільки, як відомо, на Запорозькій Січі, та й на інших козацьких січах, дівчат, жінок не було. Досвід роботи позашкільних навчальних закладів нагромадив значну кількість таких форм роботи з дівчатами, які виховують господинь, берегинь роду – гуртки в'язання, вишивки, крою та шиття та ін. Тому конкурси «Відкрий у собі талант», «Я – господиня», тематичні вечори «Мати – берегиня роду», «І рушник вишиваний на щастя, на долю дала», «Мамина пісня», «Ой, не ріж косу...», на нашу думку, стануть кращими засобами формування дівочої гідності, жіночої вірності, материнської любові.

Висновки. Таким чином, проблема громадянського виховання молоді, яка завжди привертала увагу вчених (філософів, педагогів, психологів) і практиків, є особливо актуальною на сучасному етапі розвитку як суспільства в цілому, так і України. Побудова демократичної правової держави та громадянського суспільства вимагає розв'язання різноманітних питань, серед яких формування громадянської позиції майбутніх учителів посідає чільне місце. Основою такої держави має стати громадянин із високим рівнем розвитку політико-правових, економічних, національно-патріотичних, моральних якостей та, безперечно, соціальною активністю. Нами відстоюються думки про те, що розв'язати ці завдання можна лише за умови ефективної соціалізації, адже вона сприяє входженню майбутніх учителів у суспільство, формує соціальні цінності та громадянську активність. Розбудова демократії в державі ставить на часі включення громадянського виховання у процес проходження педагогічної практики на базі козацьких класів у загальноосвітньому навчальному закладі як складової соціалізаційних процесів, що забезпечить формування громадянської позиції.

З'ясовано, що головним результатом у формуванні громадянської позиції має стати соціальний досвід, який складається з умінь і навичок, застосованих у процесі педагогічної практики та рівня розвитку громадянських якостей особистості майбутнього вчителя. Козацькі класи дають можливість досить ефективно формувати соціально значимі характеристики особистості майбутнього вчителя, зацікавити його в досягненні суспільно важливих цілей, сприяти зближенню інтересів особистості та суспільства, держави, брати відповідальність за долю суспільства як за власну – формувати громадянську позицію.

Перспективи подальших розвідок пов'язані зі встановленням показників та рівнів сформованості громадянської позиції майбутніх учителів у процесі професійної підготовки в позанавчальній діяльності педагогічного коледжу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арцишевська М. Р. Інтеграція змісту освіти : монографія / Маргарита Арцишевська, Роман Арцишевський. – Луцьк : Вежа, 2007. – 316 с.
2. Бабкіна М. І. Формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи : авторефер. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Майя Іванівна Бабкіна. – К., 2009. – 20 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навчально-методичний посібник / Петро Романович Ігнатенко, Валентин Леонідович Поплужний, Наталія Іванівна Косарева, Лариса Валентинівна Крицька. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
5. Козлова О. Г. Керівництво громадянським вихованням студентської молоді : навч.-метод. посібник / О. Г. Козлова, Т. В. Гребеник. – Суми : Університетська книга, 2010. – 188 с.
6. Коник О. А. Организация педагогической практики студентов педвуза в процессе профессиональной подготовки будущих учителей : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Оксана Анатольевна Коник. – Курган, 1997. – 159 с.
7. Рехета Л. О. Громадянське виховання учнів основної школи в позаурочній діяльності : авторефер. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Любов Олександрівна Рехета. – К., 2003. – 23 с.
8. Сігова А. Г. Педагогічні умови формування громадянської позиції студентської молоді : авторефер. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ануш Геннадіївна Сігова. – К., 2008. – 18 с.
9. Старосольський Ю. Велика гра: Гутірка про ідею й методу пластування [Електронний ресурс] / Ю. Старосольський. – Режим доступу : <http://www.upu7.plast.org.ua/download.php>.

РЕЗЮМЕ

Бушнев Ю. С. Формирование гражданской позиции будущих учителей в процессе педагогической практики на базе казацких классов общеобразовательного учебного заведения.

Проблема формирования гражданской позиции является предметом рассмотрения широкого круга гуманитарных наук, в частности философии, социологии, педагогики, психологии, которые в центр своего внимания ставят человека, развитие его способностей к сознательному выбору собственной жизненной позиции. В статье рассмотрены научно-теоретические основы проблемы формирования гражданской позиции будущих учителей в процессе педагогической практики на базе казацких классов общеобразовательного учебного заведения. В контексте исследуемой проблемы анализируются понятия «гражданственность» и «гражданская позиция» на современном этапе развития общества и раскрыты педагогические условия формирования гражданской позиции будущих учителей педагогического колледжа в процессе педагогической практики на базе казацких классов общеобразовательного учебного заведения.

Ключевые слова: *гражданственность, гражданская позиция, демократизм, педагогическая практика, казацкие классы, профессионал, гражданин-патриот.*

SUMMARY

Bushnev Y. The formation of citizenship of future teachers during the pedagogical practice based on the Cossack classes of secondary educational institution.

The citizen of the XXI century is a person possessing the legal culture and sense of responsibility for his country, its prosperity, knowing and respecting the laws, its rights and duties, able not only to live in the civil society and legal state, but also to create it. So the main purpose of educational work during the pedagogical practice on the basis of the Cossack classes of secondary educational institution is to versatile the development of a personality of the future competitive specialist with high legal and political culture, social activity and qualities of a citizen-patriot.

The formation of citizenship of future teachers during the pedagogical practice on the basis of the Cossack classes of the secondary educational institution is an unified, purposeful process of formation of the personality of the citizen-patriot, worker and professional. The success of citizenship the future teachers education, largely determines the spiritual space of the students, which guides him to the purchase and use of the personal experience of democratic relations that characterize the student government, the design and establishment of a similar space in the future professional activity.

Civic education should form a large piece of education in any young modern country which has chosen a democratic way of development. In Ukraine, there have been many programs and projects related to the development of civic background and significant experience exists both in the governmental and non-governmental sector.

However, in order to develop future teachers' civic position during the pedagogical practice on the basis of the Cossack classes of the secondary educational institution in the country it is necessary to create a systematic process that allows all citizens to obtain civic education. The matter is not in unification of approaches and methods, but in their diversity which has been observed in the educational activity of the informal sector. The main obstacle for coordinated development of the formation of citizenship of future teachers in the governmental and non-governmental sector is the absence of a common conceptual base for development. The time has come to develop a single, unified strategy for the development of future teachers' civic position in the extracurricular activities in Ukraine taking into consideration the accumulated experience herein, reliance on existing national programs and best practices from other countries.

Key words: *citizenship, civic position, democracy, pedagogical practice, Cossack classes, professional, a citizen-patriot.*

УДК 378:504:622

О. Л. Герасимчук

Житомирський державний
технологічний університет

МОДЕЛЬ-ПРОФЕСІОГРАМА МАЙБУТНЬОГО ГІРНИЧОГО ІНЖЕНЕРА

У статті розглянуто й теоретично обґрунтовано модель-професіограму випускника вищого навчального закладу зі спеціальності гірничий інженер, яка включає цільовий і змістовий компоненти. Визначено основні функції (проектно-технологічна, організаційно-управлінська, дослідницько-прогностична та контролююча) та типові завдання професійної діяльності інженера з напрямку